

прикладі молочарства) // Історія народного господарства та економічної думки України. – 1994. – Вип. 26-27. – С.87-95; Плисюк В. Західноукраїнське кооперативне молочарство у міжвоєнний період //Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти (збірник статей). Том I. – Львів, 1998. – С.67-71; 5. Андрій Палій – будівничий та керманч «Маслосоюзу». Статті, спогади, листи. Укладач Роман Матейко. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 294 с; 6. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУ у Львові). – Ф.348. – Оп. 1. – Спр. 5331. – Арк. 105, 105 зв; 7. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 223. – Арк. 44 зв., 45; Спр. 225. – Арк. 2; 8. Звіт з діяльності філії Просвіти в Стрию за час від 11. мая 1904 до 11. мая 1906. – Львів, 1906. – С. 39, 41; 9. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1 – Спр. 225. – Арк. 3 зв., 4,4 зв.; Звіт з діяльності філії Просвіти в Стрию за час від 11. мая 1904 до 11. мая 1906. – Львів, 1906. – С. 41-46; 10. Звіт з діяльності і розвою молочарських спілок і рахункове замкнене Краєвого Союзу господарського-молочарського стоваришення зареєстрованого з обмеженою порукою в Стрию за рік 1910. – Стрий, 1911. – С. 2; Жук А. Українська кооперація в Галичині. – Київ – Львів, 1913. – С. 49; 11. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 146. – Оп. 25. – Спр. 1370. – Арк.1,1 зв., 2; 12. Українські молочарські спілки в Галичині в 1910 // Економіст (Львів). – 1911. – Ч. 11. – С. 181; А. Ж. Наше молочарство // Самопоміч. – 1911. – Ч. 10 – 11. – С. 12. 13. Качор А. Українська молочарська кооперація в цифрах і світліні. В 45-ті роковини заснування першої молочарської кооперативи. – Мюнхен, 1949. – С. 3, 4; 14. Мудрик А. Кооперативний катехизм (Начерк про кооперацію, як іспитовий матеріал для практикантів (-ок) і експедієнтів (-ок) «Маслосоюзу»). – Львів, 1939. – С. 48; 15. Палій А. Кооперативне молочарство на Західній Україні (у 40-ліття Краєвого Молочарського Союзу «Маслосоюзу») // Господарсько-кооперативне життя (Авгсбург). – 1947. – Ч. 6. – с. 4; 16. Островерха М. Обніжками на битий шлях. – Нью-Йорк, 1957. – С. 94; 17. Лис О. На шляху економічного розвитку Галичини //Америка (Філадельфія). – 1963. – 20 серпня; 18. Лопатнюк В. Станіславівщина в історії «Маслосоюзу». В кн.: Альманах станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини. – Нью-Йорк – Париж – Торонто – Мюнхен, 1975. – С. 485; 19. Качор А. Українська молочарська кооперація в Західній Україні. – Мюнхен, 1949. – С. 31; 20. Мудрик А. Кооперативний катехизм (Начерк про кооперацію, як іспитовий матеріал для практикантів (-ок) і експедієнтів (-ок) «Маслосоюзу»). – Львів, 1939. – С. 64; 21. Храпливий Є. Наші молочарські кооперативи в 1925 р. – Львів, 1927. – С. 1, 5, 13; 22. Качор А. Українська молочарська кооперація в Західній Україні. – Мюнхен, 1949. – С. 33; 23. Державний архів Львівської області. – Ф. 110. – Оп. 1. – Спр. 1114. – Арк. 108 зв. 24. Кооперативне молочарство. – 1927. – Ч. 3-4. – С. 3, 5. 25. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964. – С. 406, 410 – 411. 26. Кооперативне молочарство. – 1928. – Ч. 3. – С. 5; Кооперативне молочарство. – 1930. – Ч. 4. – С. 9; 27. Кооперативне молочарство. – 1933. – Ч. 3. – С. 9; 28. Веселовський В. Великий храм українських «мозольних рук» (Сільсько-господарська вистава в Стрию 25/9 – 2/10. 1927) //Новий час. – 1927. – 3 жовтня; Качор А. Українська молочарська кооперація в Західній Україні. – Мюнхен, 1949. – С. 36; 29. Лопатнюк В. Українська молочарська кооперація в 1932 році. – Львів, 1934. – С. 9 30. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 609. – Арк. 52; 31. Мудрик А. До історії величезного економічного здвигу на Західних Землях України (3 нагоди 70-ліття заслуженого молочарського кооператора Олекси Лиса) // Америка (Філадельфія). – 1960. – 9 квітня.

Н.О. Гончарова

ОСОБЛИВОСТІ УЧНІВСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На зламі XIX-XX ст. учнівська молодь становила важливу суспільно-політичну силу, здатну істотно впливати на становище в країні. З нею змушені були рахуватись уряд, політичні партії та широка громадськість. Свідома частина учнів становила значний духовний потенціал суспільства й була тим середовищем, де виникали оригінальні наукові та громадсько-політичні ідеї, формувалась соціальна база майбутньої української революції. У зазначений період створювались нові організаційні структури національного руху учнівської молоді, розроблялися й перевірялися на практиці різноманітні форми діяльності. Ознайомлення з ними сприятиме прогнозуванню подальшого розвитку сучасного молодіжного руху, застосуванню випробуваних часом форм і методів роботи.

Роль учнівської молоді у загальному суспільно-політичному русі початку XX ст. досліджували В. Борисенко, Г. Непорожня, О. Бабіна, В. Головенько, Л. Філоретова тощо.¹ Але, попри розмаїття

існуючої наукової літератури, історія учнівського руху в Україні залишається недостатньо вивченою, тому метою даної статті є дослідження особливостей руху учнівської молоді у 1907-1914 рр.

Після третьочервневого 1907 р. перевороту в Російській імперії розпочався період реакції. Введення «воєнного стану» у більшості російських губерній було посилене впровадженням воєнопольових судів зі спрощеною формою судочинства. Головними засобами реакції у її розправі з опозиційними силами залишалися обшуки, арешти, заслання, тюрми. Правила утримання арештантів стали більш жорстокими. Застосовувались масові розстріли, страти малолітніх. Письменник В.Короленко у статті «Бытовое явление. Заметки публициста о смертной казни» (1910 р.), згадуючи цей період, писав: «Шибениця взялася за роботу, і ніколи, можливо, з часів Івана Грозного, Росія не бачила такої кількості смертних вироків»².

У період реакції посилювався урядовий контроль за ситуацією у середній ланці освіти. Навчальний процес скеровувався на виховання учнів у дусі відданості російському самодержавству. З метою розвитку та зміцнення релігійних почуттів учнів попечителі навчальних округів циркулярно затвердили обов'язкове проведення загальної передкласної учнівської молитви. Щоденно після молитви учні співали «Боже, царя храни»³.

У листопаді 1907 р. до складу педагогічних рад шкіл та училищ з правом вирішального голосу було введено повітових предводителів дворянства, голів повітових ремісничих управ та міського голову. Директорів середніх шкіл зобов'язували подавати кураторам навчальних округів заяву про неналежність до протиурядових політичних партій та організацій⁴.

Під час практичної реалізації антиукраїнської політики у добу реакції царський уряд заборонив у школах викладання українською мовою. Був скасований циркуляр міністра освіти 1906 р., яким вчителям дозволялося «використовувати малоросійську мову для роз'яснення того, що учні не розуміють». Натомість з'явився новий документ, що суворо забороняв учителям спілкуватися з учнями рідною мовою навіть у позаурочний час.

У 1909 р. була опублікована «Пояснювальна записка до правил про стягнення для учнів ремісничих училищ та ремісничих шкіл». У ній, зокрема, зазначалося, що професійно-технічна школа має прагнути до того, щоб виховувати учнів у дусі православної віри, покорі встановленому порядку у житті державному, суспільному та службовому, повазі до закону, любові до фізичної праці, невибагливості в їжі, одязі тощо⁵. Отже, всі урядові заходи були намаганням не допустити розвитку учнівських опозиційних настроїв. Однак придушити прояви вільнодумства в учнівському середовищі та прагнення молоді до захисту своїх прав царизму не вдалося.

Виступи учнівської молоді мали розрізнений характер, залежали від стану справ у навчальному закладі. Нерідко приводом до початку учнівського заворушення ставав трагічний випадок. Учні середніх закладів, не витримуючи шкільних порядків, знущання викладачів або за прикладом анархістів і есерів для досягнення поставленої мети вдавалися до терористичних акцій: самогубство, вбивство учителя тощо. Так, у Полтавському реальному училищі у листопаді 1907 р. під час проведення уроку словесності в 5-му класі вибухнула саморобна бомба. Два учні зазнали серйозних поранень.⁶ Як з'ясувалося пізніше, вибуховий пристрій призначався для проведення терористичного акту в Полтаві. У Болградській гімназії конфлікт між учнями та адміністрацією мав місце у грудні 1907 р. під час похорону учня І. Любова. У самогубстві хлопця школярі звинуватили викладача французької мови Н.Інглезі. Учень 7-го класу К.Дечев у прощальній промові сказав, що померлий став «жертвою шкільного режиму»⁷. Подібні інциденти мали місце у Полтавському комерційному училищі (січень 1908 р.)⁸, Севастопольській чоловічій гімназії (квітень 1910 р.) та інших⁹.

У другій половині 1907 р. продовжував діяльність нелегальний гурток полтавських семінаристів, утворений під впливом Української соціал-демократичної партії у грудні попереднього року. Цей гурток видавав журнал революційного та українофільського спрямування «Розсвіт». Члени гуртка розповсюджували у Полтаві й губернії гектографічні антиурядові прокламації та відозви. Гурток мав у розпорядженні на революційні потреби до 3 тис. карбованців¹⁰. Він користувався значним впливом на суспільно-політичне життя Полтави, духовних закладів інших міст України.

У 1907 р. створили «Союз учнів» вихованці Прилуцької гімназії Полтавської губернії. 28 вересня нелегальна учнівська організація поширила серед гімназистів відозву, яка закликала до боротьби зі «шкільним режимом»¹¹. Окрім того, «Союз учнів» проводив антиурядову пропаганду серед жителів Прилук і навколишніх сіл, сповідуючи доктрину УСДРП¹².

У другій половині 1907– на початку 1908 рр. в Острозькій гімназії Волинської губернії існував учнівський гурток (С. Барановський, Ф. Білявський, М. Горський, М. Толмачов та ін.). Члени гуртка проводили серед гімназистів і селян агітацію, спрямовану на активізацію боротьби проти політичної системи царської Росії, налагодили друк пропагандистських матеріалів (зокрема прокламації «Братья крестьяне, люди русские» і «Товарищи»). З листопада 1907 р. тривало слідство у справі належності гімназистів Острозької гімназії до Рівненської організації «соціал-сіоністської партії», яке у березні 1908 р. за браком доказів жандармерія мусила припинити¹³.

Переважна частина учнів через побоювання урядових репресій відійшла від політичної діяльності, зосередилася на створенні організації на засадах самоосвіти. У 1908 р. у м. Харкові була утворена «Харківська Ліга учнів соціал-демократів». Члени «Ліги» закликали учнівську молодь до об'єднання на ґрунті самоосвіти та саморозвитку. У прокламації «Ко всем учащимся средних учебных заведений», випущеній у жовтні 1908 р., говорилося: «Ми, організована група учнів, закликаємо усіх наших товаришів до тісного спілкування та нагадуємо їм велике гасло «Єднання – сила». Ми протиставимо купці наших начальників свідому організовану масу, готову відстоювати свої права та інтереси»¹⁴.

У жовтні 1908 р. під час обшуків у вихованців 1-го Харківського реального училища було знайдено: у О. Пироженка – гектографічний журнал «Реалка», у П. Кроткова – два екземпляри журналу «Земля і воля» та сімдесят брошур революційного змісту, у С. Шульженка – вісімдесят нелегальних брошур. У ході розслідування було визначено їх належність до «Союзу учнів середніх навчальних закладів міста Харкова»¹⁵. Крім того, членами «Союзу» були учні 3-ї харківської гімназії та студенти місцевого університету. Винуватці були передані під гласний нагляд харківської поліції.

Акції протесту проти свавілля адміністрації у середніх навчальних закладах нерідко виникали стихійно. Така ситуація спостерігалась, наприклад, у Болградській та Ізмаїльській чоловічих гімназіях впродовж всього 1908 р.¹⁶.

У 1908 р. у Сорочинській учительській семінарії Полтавської губернії нелегально діяв учнівський "Союз". Він мав свій програмовий документ, поширював серед учнів брошури антиурядового змісту. Керівником гуртка був Я. Кальний, якого було звинувачено у зберіганні нелегальної літератури й ув'язнено в Полтавській губернській в'язниці¹⁷. Таємний гурток учнів Сорочинської учительської семінарії припинив своє існування.

У Луцькій чоловічій гімназії з часів революції і до 1908 р. діяла нелегальна учнівська організація, що виступала проти панівної політичної системи держави. Організацію очолював учитель А. Огієвський, член РСДРП та «Всеросійського союзу вчителів і діячів народної освіти». Погляди керівника впливали на ідейну спрямованість гуртка. А. Огієвський читав гімназистам лекції «Робітниче законодавство, здійснене урядом», «Відмінні риси Російської соціал-демократії», «Історія розвитку соціал-демократичних партій різних країн»; пропагував академічні свободи учительства і політичні права народу. У 1908 р. педагогічна рада Луцької чоловічої гімназії виключила з навчального закладу членів гуртка (Я. Збару, І. Штеренберга, М. Мануйловича та ін.). На початку 1909 р. діяльність учнівської організації була поновлена, до неї входили М. Коршунов, Й. Усов, П. Землянський, Я. Збара, М. Мануйлович та ін. Основним напрямком своєї роботи на даному етапі гуртківці визначали збирання бібліотеки нелегальної літератури, заснованої їх попередниками ще в 1905-1906 рр.¹⁸ 16 лютого 1909 р. почались арешти членів нелегальної організації гімназистів і слідство у їх справі, яке тривало понад один рік. Всі вони зазнали різних покарань.

Наприкінці 1908 – на початку 1909 р. у Заславському міському двокласному училищі Волинської губернії з'явилися нелегальні україномовні видання «Як цар людей дурить», «Хто народові ворог», «Як занапащали народ на війні», «Хто з чого живе». У ході слідства було встановлено, що брошури українських партій поширювали учні М. Хом'як і Ш. Альшанецький. Притягти учнів до судової відповідальності жандармерії не вдалось через заступництво вчителів училища¹⁹.

20 лютого 1909 р. був ліквідований «Союз учнів партії соціалістів-революціонерів», який діяв у 1-му реальному училищі м. Харкова. При обшукі у членів «Союзу» були знайдені програмові документи організації, заборонені брошури та прокламації. У березні керівника гуртка Н. Лівшиця заслали до Архангельської губернії під нагляд поліції на два роки. Не чекаючи завершення слідства, керівництво училища виключило без права вступу до інших навчальних закладів С. Савченка, І. Алакозова, М. Полозова, В. Бобрижного, Ю. Іваницького, Г. Пальчиковського²⁰.

У ніч на 2 березня 1909 р. у м. Вовчанську були заарештовані учасники сходки, переважно члени українофільського «Вовчанського українського гуртка» (всього сорок дві особи). Організували цей гурток студенти Г. Вейсберг і М. Сосинович (Харківський університет), А. Лебедєв (Санкт-Петербурзький університет). Під час заарештування були вилучені папери таємного листування, брошура М. Покровського «Экономический материализм» (1906 р.), часопис «Лекции и реформы по

вопросам программы и тактики социал-демократии».²¹ За рішенням суду у квітні 1909 р. Л. Гальченко отримав шістьдесят днів арешту, Г. Вейсберг, А. Лебедєв, М. Сосинович – по дев'яносто днів, їм заборонили мешкати у межах Харківської губернії.

У 1909 р. в Немирівській гімназії Подільської губернії діяла таємна учнівська організація. Вона мала квартиру для проведення конспіративних засідань і гектограф для друку своїх матеріалів. Керівництво навчального закладу не могло встановити партійну приналежність та склад організації, хоча знало прізвища окремих членів (зокрема, Мельник, Рожицький, Каменський). Саме цих учнів було звинувачено у вчиненні замаху на життя директора гімназії ввечері 19 березня 1909 р.²²

У щомісячних звітах «про події та явища політичного характеру у м. Полтаві» у 1909 р. з'явилися відомості про «Союз партії учнів-революціонерів м.Полтави»²³. Ця нелегальна учнівська організація відіграла вагомий роль у підготовці страйку вихованців Полтавської духовної семінарії. На початку листопада 1909 р. учні перших чотирьох класів виступили з такими вимогами: вільний вибір квартир для вихованців, вільне відвідування театрів, концертів та інших розважальних місць, безконтрольний вихід з гуртожитку семінарії та необмежений часом відпочинок у місті, вільна виписка журналів, газет та читання книг без нагляду керівництва семінарії, поліпшення харчування мешканців гуртожитку. І хоча вимоги семінаристів мали переважно соціальний характер, керівництво семінарії надіслало обер-прокурору Святейшого Синоду телеграму з проханням закрити семінарію, а «неблагонадійних» вихованців відрахувати. До вирішення цього питання заняття у навчальному закладі були призупинені²⁴.

У листопаді 1910 р. учнівська молодь м.Києва приєдналась до виступів студентства, присвячених протестам проти смертних вироків. Вихованці всіх середніх навчальних закладів відмовилися відвідувати заняття. Відновити нормальну роботу закладів влада не змогла до кінця 1910 р.²⁵. Подібна ситуація була і в Катеринославі, де серйозну стурбованість місцевої влади викликала антиурядова діяльність кількох нелегальних учнівських організацій. Тільки в грудні 1910 р. жандармському управлінню вдалося розпочати розслідування проти двох учнівських гуртків²⁶.

Наприкінці 1910 р. відбувся судовий процес над групою учнів середніх шкіл м.Харкова, звинувачених у приналежності до «Харківської спілки учнів партії соціалістів-революціонерів». Справа розглядалася на закритому засіданні Судової палати. Всі підсудних було ув'язнено на різні терміни²⁷.

Характерною рисою учнівського руху в 1911 р. ставала його переорієнтація на боротьбу за національні права України. Так, більшість учнів середніх навчальних закладів і учителів м. Лубни Полтавської губернії взяли активну участь у підготовці вечора з нагоди 50-річчя смерті Т. Шевченка. Незважаючи на протистояння влади, демократично налаштована учнівська молодь та її наставники змогли провести вечір пам'яті великого Кобзаря, який перетворився на важливу суспільно-політичну подію²⁸. Того ж року 180 учнів старших класів Подільської духовної семінарії надіслали листа депутату 3-ї Державної думи О. Сендерку із закликом відстоювати право учнів на вживання української мови у навчальних закладах. Крім того, через газету «Рада» молодь звернулася з вимогою до Синоду про введення в навчальних закладах українознавчих дисциплін²⁹.

У 1911 р. виник «Гурток вихованців Харківського землеробського училища». До його складу входили учні зазначеного навчального закладу І. Луканін, Ф. Радченко, Й. Каллала, Д. Головка, К.Юрченко, К.Панченко, Є.Селіцький, а також слухачки Харківського жіночого медичного інституту Х.Шнейдер і Г.Хаськіна. Члени цього гуртка проводили таємні збори, де читали реферати на соціально-економічні та політичні теми «Про обмін», «Капітал», «Про класову боротьбу», «Про аграрне питання». Гурток підтримував стосунки з фракцією соціалістів-революціонерів Жіночого медичного інституту, поширював серед студентської та учнівської молоді відозви революційного змісту³⁰.

У березні 1911 р. під керівництвом «Гуртка вихованців Харківського землеробського училища» відбулася акція протесту проти свавілля керівництва училища. Заклад відвідали губернатор м. Харкова та начальник харківського губернського жандармського управління, які, погрожуючи покаранням, змусили учнів наступного дня з'явитись на заняття. Адміністрація суворо покарала учасників виступу: чотирнадцятьох учнів відрахували з училища, шістьох – позбавили казенного утримання³¹. У липні «Гурток вихованців Харківського землеробського училища» було викрито місцевим губернським жандармським управлінням. Членів гуртка засудили та вислали під гласний нагляд поліції: Д. Головка та К. Панченка в Архангельську губернію на три роки; К. Юрченка у Вологодську губернію на два роки; Х. Шнейдер – у м. Оренбург на два роки; І. Луканіна, Є. Селіцького, Й. Каллалу, Г. Хаськіну – в обрані ними місця проживання, крім столичних та університетських міст та Харківської губернії, на два роки.

При духовній семінарії м. Харкова у 1911-1913 рр. діяв «Гурток семінаристів», до якого входили І. Рубінський, А. Жуков, О. і С. Пономарьови, К. Молочковська. Цей гурток поділяв програму партії соціалістів-революціонерів. Свідченням цьому була знайдена у І. Рубінського брошура «Как устраивать сельские братства социалистов-революционеров», видана у 1908 р. в Києві. За клопотанням місцевої влади, члени гуртка були вислані з м. Харкова до місць проживання їх батьків під гласний нагляд поліції на два роки кожний³².

У листопаді 1911 р. відбулося заворушення у Миргородській художньо-промисловій школі. Приводом до акції стала відмова ревізора задовольнити вимоги учнів щодо реформування шкільних порядків. Адміністрації вдалося поновити навчальний процес, п'ятнадцять найактивніших учасників виступу виключили зі школи³³.

У 1912 р. антиурядовий рух учнівської молоді України почав активізуватись, чому сприяло наростання революційної обстановки в державі. У м. Полтава діяла таємна учнівська організація, яка називала себе «Автономною групою соціалістів-революціонерів». До її складу входили учні реального, комерційного, музичного училищ та 2-ї гімназії м. Полтави, вихованці Київського комерційного училища, учениці Маріїнської жіночої гімназії, гімназисти Константиноградської гімназії (загалом близько п'ятнадцяти осіб)³⁴. Основним напрямком діяльності групи була самоосвіта, насамперед вивчення європейського досвіду класової боротьби. «Автономна група соціалістів-революціонерів» до визначних дат поширювала серед населення гектографічні прокламації.

Уряд, побоюючись подальшої радикалізації учнівського руху, прийняв низку відповідних постанов. Зважаючи на те, що нерідко початком заворушення учнів ставали випадки суїциду або замахів на викладачів, керівництво навчальних округів у травні 1912 р. видало спеціальний циркуляр. У ньому, зокрема, зазначалося: «У деяких закладах представники навчально-виховного персоналу дозволяють собі некоректне ставлення до учнів, яке виражається у підвищеному тоні спілкування з ними, у різкій формі зауважень, у висміюванні їхніх відповідей та недоліків, в обзиванні образливими прізвиськами тощо. Такі дії з боку вчителів є неприпустимими, а ті, хто не зможе утримуватися від засвоєних ними звичок, будуть звільнятися з педагогічної служби»³⁵. З метою недопущення зростання кількості нелегальних учнівських організацій, у жовтні 1912 р. Міністерство народної освіти поширило постанову, яка забороняла використовувати приміщення навчальних закладів у дні класних занять для зборів, що не мають відношення до навчального процесу³⁶.

Однак уже на початку 1913 р. учнівський рух за соціальні й політичні ідеали активізується. Так, у січні відбувся страйк учнів Кременецького комерційного училища Подільської губернії, які висунули до керівництва академічні та політичні вимоги³⁷.

13 січня 1913 р. учні середніх навчальних закладів м. Глухова Чернігівської губернії здійснили спробу потрапити на концерт, присвячений роковинам смерті Т. Шевченка, відзначення яких влада заборонила. Значних зусиль доклали директори гімназій м. Полтави для того, щоб не допустити учнів на «шевченківські вечори», організовані місцевою прогресивною інтелігенцією³⁸. Подібну непокору владі демонструвала учнівська молодь і в інших містах України.

Зважаючи на посилення опозиційних настроїв в учнівському середовищі, попечителі навчальних округів у листопаді 1913 р. поширили циркуляр, за яким учням було заборонено з'являтися на будь-яких публічних заходах (літературно-музичних, танцювальних вечорах тощо) поза межами навчальних закладів. У такий спосіб керівництво прагнуло зменшити вірогідність зближення учнівської молоді з радикально налаштованим студентством, інтелігенцією, робітниками. Водночас висловлювалося побажання «влаштувати усі позакласні заходи лише в стінах навчальних закладів, в обстановці, що відповідає виховним завданням школи»³⁹. Крім того, керівництво навчальних округів циркуляром від 27 січня 1914 р. наказало завести у середніх навчальних закладах алфавітні книги для реєстрації осіб, виключених без права вступу у навчальні заклади імперії⁴⁰. Облік політично неблагонадійних учнів проводився для того, щоб у майбутньому не допустити їх вступу до вищих навчальних закладів.

Справжнє занепокоєння в урядових колах викликало святкування у лютому 1914 р. сторіччя з дня народження Т. Шевченка. Керівництво навчальних округів вирішило заздалегідь вжити попереджувальних заходів. Ще у січні 1914 р. був поширений циркуляр про заборону святкування ювілею поета Т. Шевченка у середніх навчальних закладах. У документі зазначалося: «Обласне нарідччя російської мови, яким писав Т. Шевченко, не служить ні знаряддям, ні предметом викладання у російській школі, а його життя, особистість та творчість не містять у собі матеріалу, що відповідає завданням школи. Тому прошу не допускати поширення тенденційної української ювілейної літератури серед учнів та будь-яких відхилень від звичайного буденного навчального процесу у день

Шевченківського ювілею у навчальних закладах»⁴¹.

Отже, рух учнівської молоді у 1907-1914 рр. виражається насамперед у створенні нелегальних організацій. Незважаючи на те, що учні брали за основу доктрину політичних партій (соціал-демократів, соціалістів-революціонерів, «Спілки», УСДРП, РСДРП), їх діяльність загалом обмежувалася вивченням партійної літератури, читанням рефератів, поширенням в учнівському середовищі нелегальних відозв. Учніські виступи у досліджуваний період мали стихійний характер, були переважно спрямовані на поліпшення соціальних умов становища учнів. У боротьбі з учнівським рухом уряд застосовував виключення з навчальних закладів, заслання, арешти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко В.Й., Непорожня Г.А. Суспільно-політична діяльність учителів і учнівської молоді України в 1900 – першій половині 1907 рр. – К., 2002. – 149 с.; Бабіна О. Молодіжний рух за поліпшення гімназичної освіти (кінець XIX – початок XX ст.) // Рідна школа. – 1998. – № 7-8. – С. 74-75; Головенько В. Український молодіжний рух у XX ст.: (Історико-політологічний аналіз основних періодів). – К., 1997. – 160 с.; Філоретова Л. Діяльність української учнівської організації «Юнацька спілка» в роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Випуск IV. – К., 2002. – С. 183-195; 2. Хрестоматія по истории СССР. 1861-1917 гг. Пособие для учителей / Сост. С.С.Дмитриев, Р.Г.Эймонтова. – М., 1970. – С. 432; 3. Вестник народного образования. – 1912. – № 4. – С. 222; 4. Ткачуков І.П. Репресії на Україні за царату. Харківщина. – Харків, 1929. – С. 18; 5. Степанов М.С. Революционные выступления учащихся художественно-промышленных учебных заведений России в конце XIX – начале XX века // Учёные записки. – Т. 78. Вопросы истории и краеведения. – Курск, 1970. – С. 121; 6. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф.351. – Оп.1. – Спр.58. – Арк.13; 7. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф.42. – Оп.35. – Спр.1804. – Арк.3-4; 8. ДАПО. – Ф.351. – Оп.1. – Спр.58. – Арк.27-27 зв.; 9. ДАОО. – Ф.42. – Оп.35. – Спр.1845. – Арк.50-53; 10. ДАПО. – Ф.83. – Оп.1. – Спр.60. – Арк.17, 24, 30; 11. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.320. – Оп.1. – Спр.880. – Арк.2, 7; 12. Заводовський А.А. Шляхи становлення та причини кризи української преси Наддніпрянщини в 1905-1908 рр. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Збірник наукових праць відділу історії України XIX – початку XX ст. – К., 2000. – С. 197; 13. ЦДІАК України. – Ф.1335. – Оп.1. – Спр.866. – Арк.2, 10, 21; 14. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф.3. – Оп.287. – Спр.2217. – Арк.2; 15. ДАХО. – Ф.3. – Оп.287. – Спр.2550. – Арк.1, 7; 16. ДАОО. – Ф.42. – Оп.35. – Спр.1804. – Арк.5-6; 17. ЦДІАК України. – Ф.323. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.2, 10, 23; 18. Філоретова Л.М. Опозиційний рух учителів і учнівської молоді України в другій половині 1907 – на поч. 1917 рр.: Дис... канд. іст. наук. – Київ, 2003. – С. 104-105; 19. Там само. – С.106; 20. ДАХО. – Ф.3. – Оп.287. – Спр.2696. – Арк.4, 16, 80; 21. ДАХО. – Ф.3. – Оп.287. – Спр.2708. – Арк.2, 6-7, 53-54; 22. ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.859. – Спр.111. – Арк.5, 7; 23. ДАПО. – Ф.351. – Оп.1. – Спр.66. – Арк.2-3; 24. ДАПО. – Ф.351. – Оп.1 – Спр.72. – Арк.3-3 зв.; 25. ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.262. – Спр.5. – Арк.39, 74; 26. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). Колективна монографія в 3-х ч. – Ч. 2. – К., 1999. – С. 219; 27. Ткачуков І.П. Вказана праця. – С. 18; 28. Засів. – 1911. – 10 червня; 29. «Українське питання»... – С. 169, 219; 30. ДАХО. – Ф.3. – Оп.287. – Спр.3413. – Арк.37, 40-41; 31. ДАХО. – Ф.3. – Оп.287. – Спр.3342. – Арк.6-6 зв.; 32. ДАХО. – Ф.3. – Оп.287. – Спр.3413. – Арк.1-2, 66; 33. Степанов М.С. Вказана праця. – С. 122-123; 34. ЦДІАК України. – Ф.323. – Оп.1. – Спр.62. – Арк.17, 19, 50; 35. Вестник народного образования. – 1912. – № 5-6. – С. 291-292; 36. Вестник народного образования. – 1913. – №3. – С. 64; 37. ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.667. – Спр.5. – Арк.64-65; 38. Черкасенко С. З українського життя // ЛНВ. – 1913. – Т. 61. – Кн. 2. – С. 379; 39. Вестник народного образования. – 1913. – № 4. – С.236; 40. Вестник народного образования. – 1914. – № 7-8. – С. 495; 41. Там само. – С. 491.

С.В. Корновенко

УЧАСТЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У РОЗРОБЦІ ДЕНІКІНСЬКОГО ПРОЕКТУ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ

У революційних подіях 1917-1920 рр. в Україні взяли участь всі верстви тогочасного суспільства, у тому числі й інтелігенція. Її представники активно співпрацювали з різними політичними режимами над вирішенням багатьох актуальних тогочасних питань, зокрема земельного. У 1919 р. новою військово-політичною силою, що втрутилася у боротьбу за владу в Україні, став Білий рух. Білогвардійські лідери не сумнівалися з приводу того, що якнайшвидше вирішення аграрної проблеми з якомога повнішим урахуванням інтересів селянства дозволить повно і надовго утвердити свою владу в Україні, більшість населення якої становило селянство.

Як свідчить огляд історіографії, вітчизняні дослідники більше приділяли і приділяють за сучасних умов уваги вивченню питань суспільно-політичної, військової історії, значно менше – соціально-економічній¹. На наш погляд, перспективним у контексті дослідження історії національно-